

**ІВАН ФРАНКО І МИ
КІЛЬКА СУБ'ЄКТИВНИХ ВРАЖЕНЬ ПІД КІНЕЦЬ ХХ
СТОЛІТТЯ**

Літературознавчий аналіз творчої спадщини І.Франка у контексті сучасних державотворчих і націєтворчих процесів в Україні.

Ключові слова: Франко, Україна, нація, художня література.

Literary analysis of the creative heritage of I. Franko in the context of current processes of nation and state building in Ukraine.

Keywords: Franko, Ukraine, nation, fiction.

Мабуть, багато з наших сучасників пройшли через Франкову самокритичну науку, гостру й дошкульну, але оздоровлюючу. Пам'ятаю, яким страшним холодним душем в студентські літа було прочитання передмови до польського видання «Галицьких образків», «Дещо про себе самого». Я довго не знаходив собі місця — важко було повірити, що то слова його: «Насамперед признаюся в тому гріху, що його багато патріотів вважає смертельним моїм гріхом: не люблю русинів. Проти тієї гарячої любові до «братського племені», яка часто бризкає зі шпальт польських реакційних газет, моя сповідь може видатися дивною. Але що ж робити, коли вона правдива... Так, мало серед них найшов я справжніх характерів, а так багато дріб'язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи, що справді не знаю, за що я мав би їх любити, незважаючи навіть на тисячі більших і менших шпильок, які вони, не раз з найкращим наміром, вбивали мені під шкіру...»

Коли Шевченко був для мене, вчорашнього солдата і тодішнього студента, наче посланим з неба, богоданим, і він не писав, а віщав, то Іван Франко батожив мою романтичну свідомість солоним роз'ідаючим інтелектом і допікав до дна: «Признаюсь у ще більшому гріху: навіть нашої Русі не люблю так і в такій мірі, як це роблять або вдають, що роблять, патентовані патріоти. Що в ній маю любити? Щоб любити її як географічне поняття, для цього я занадто великий ворог порожніх фраз, забагато бачив я світу, щоби запевняти, що ніде нема такої гарної природи, як на Русі. Щоб любити її історію, для цього досить добре знаю її, занадто гаряче люблю загальнолюдські ідеали справедливості, братерства й волі, щоб не почувати, як мало в історії Русі прикладів справжнього громадянського духу, справжньої самопожертви, справжньої любові.

Ні, любити цю історію дуже тяжко, бо майже на кожному кроці треба б хіба плакати над нею. Чи, може, маю любити Русь як расу — цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку

плідну на перевертнів найрізномірнішого сорту? Чи, може, маю любити світлу будучину тієї Русі, коли тої будучини не знаю і для світлості її не бачу ніяких основ?..»

Чекай, казав я собі, боронячи Івана Франка від його самого, але ж це він згодом звертався: «Народе мій, замучений, розбитий», відповідаючи Панькові Кулішеві на такі ж несправедливі і розпачливі слова: «Народе без пуття, без чести, без поваги»... Адже Іван Франко саме такий нещадний і зумисно дошкульний. Дошкульний, щоб пробудити до активного життя зневірену і оспалу масу. Дошкульний, щоб відірвати його від рабських єгипетських горщиків з м'ясом. Та, як каже сучасний дослідник І.Франка Ярослав Грицак, «Не так-то важко людей відірвати від горщиків, в яких і м'яса немає!»

Отож після таких пекучих і палаючих інвектив, написаних наче на небесах нашої української долі, бачиш його, на покірних колінах обов'язку і в пориві встаєш за ним.

«Коли мимо цього почуваю себе русином, то, як бачиш, шановний читачу, цілком не з причин сентиментальної натури. Примушує мене до цього передовсім почуття собачого обов'язку. Як син українського селянина, що викормився чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук, почуваю себе до обов'язку панщиною цілого життя відробити ці шеляги, що їх видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатися на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали. Мій український патріотизм — то не сантимент, не національна гордість, то важке ярмо, яке доля положила на мої плечі. Я можу показувати своє незадоволення, можу потихо проклинати долю, що вложила на мої плечі те ярмо, але скинути його не можу, бо тоді б я став підлим відносно власного сумління. І коли що полегшує мені двигати це ярмо, так це те, що бачу український народ, як він, хоть і нині бідний, слабий і безпорадний, але все-таки помалу підноситься, чує в щораз ширших масах жажду світла, правди і справедливості і шукає шляхів до них. Отже, варто працювати для цього народу і ніяка чесна праця не піде на марне...»

Франкознавці твердять, що найповніший бібліографічний покажчик його творів містить понад чотири тисячі назв. За п'ятдесятитомником, не так давно й виданим, стоять у черзі невиданих п'ятдесят томів. Та чи багато в цьому залі (п'ятдесят читачів чи п'ять читачів?) можуть, поклавши руку на серце, сказати, що вони подолали це Франкове високогір'я? Коли серед франкознавців поширений такий характерний образ: Іван Франко — це велетенське глибоке море, а кожний дослідник лише ходить його берегом. Походімо сьогодні й ми, спонукані ювілеєм, у межах цього короткого часу.

Ось у Харкові, на відкритті Конгресу українців, концерт супроводять чотири актори, в яких глядач упізнає Слобожанина Сквороду, наддніпрянця Шевченка, волинянку Лесю і галичанина

Франка. Можна сперечатися чи не сперечатися з приводу їхньої географічної прописки, але можна зрозуміти українця в кожному куточку України (та і в росіянинові також), що Іван Франко (з поруч названими) все ж є органічним світовим паспортом кожного з нашого племені, є мірилом духу і творчого засягу кожного з нас. У нас є Франко! — кажемо ми.

На сторіччя Франка в США Євген Маланюк дозволив собі слова, проти яких опирається моя душа:

«Наслідком фатального завузлення цілого ряду непереможних перешкод, Франкові до кінця життя не пощастило стати на повний зріст ані великим поетом, ані великим ученим, ані великим мислителем, ані — що найтрагічніше, може, для нас, — великим організатором і провідником народу. Але ця характеристична і, сказав би я, специфічна Франкова велич парадоксально вміщала в собі своєрідну синтезу всіх тільки що перелічених великостей, бо він був одночасно і суспільним діячем, і політичним мислителем, і ученим, і повістярем, і драматургом, і поетом — і то на таким рівні, і в такій повноті, яка нагадувала хіба мужів італійського Відродження чи наших Київських Атен могилянсько-мазепинської доби...»

Мов студентові на екзамені, хочеться викласти проникливому екзаменаторові Євгену Маланюку такі шедеври, як ознаки великості кожного із жанрів: «Захар Беркут» — плід молодого (в 26 років) генія прози, «Мойсей» і «Похорон» (особливо «Похорон», який захоплює кінематографічністю і освоєнням задзеркалля). Це великі поеми, а не заміри на велич! Обчитуючи різноманітну літературу про генія козаччини, візьміть-но лишень «Богдан Хмельницький в історичних піснях польського народу» — і вас приголомшить розмах крил і глибина засягання історика — Костомаров і Грушевський після цієї розвідки здадуться вам млявими і анемічними...

На кожен виклик Євгена Маланюка дуже легко відповідати переліком таких досконалих звершень, як «Украдене щастя» або «Що таке поступ?», як «Зів'яле листя» або супершедевр, вигранований у музиці Миколою Лисенком, «Безмежнеє поле в сніжному завою».

Але як же віримо Євгену Маланюкові, коли він стверджує:

«І коли Іван Франко саме на цих теренах великою людиною став (й чим далі, тим більш ставатиме), то завдячувати це він міг лише сам собі і виключно собі, заплативши за свою велич важкою ціною своєї страшної біографії, щоденною жертвою свого понадлюдського труду і щоденною боротьбою з оточенням, обставинами і самим собою. Отже, сталевій силі своєї волі та характеру — своєї виняткової особистості. Бо особистість — і є, власне, те, що найбільше вражає і вражатиме в нім. В його характері і нетрадиційній, майже не українській волі саме сконцентрована його велич і тієї величі таємниця».

На початку нашого століття Симон Петлюра на сторінках «Української життя» проголосив Івана Франка речником української національної ідеї — подивіться його статтю «Іван Франко — поет національної честі». «Після Шевченка, — писав він, — долю поета-проводиря національного ідеалу українського народу прийняв Іван Франко: це високе покликання гідно і з честю виконав».

«В громадсько-поетичній проповіді, — пише Симон Петлюра, — поет має на увазі: 1) реального ворога, частково історичного, частково сучасного, що його насильство сковувало й сковує розвиток українського народу; 2) ворога, що затаївся в колективній душі українській в здавен понівеченому історією національному «я», який ще небезпечніший, ніж перший».

Іван Франко воював з «рабськими рисами і від'ємними напластуваннями, що утворилися протягом історії в природі самого українця», який значною мірою зберіг ці «риси» і «напластування» у своїй ментальності до сьогодні. Іван Франко, за Симоном Петлюрою, поет національного сорому, та не того, що «спалахне востаннє й згасне в чаді дальшого занепаду, а того, що революціонізує свідомість, змушує глибоко заглянути у власну душу і розгортається в полум'я відродження».

На початку нашого століття в «Одвертому листі до галицької української молоді» Іван Франко наче звертався до сьогоденної української інтелігенції та до тих зневірених, хто не бачить для себе реальної роботи в скрутних умовах кінця нашого віку:

«Перед українською інтелігенцією відкривається тепер, при свободніших формах життя в Росії, величезна дійова задача — витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, та при тім податний на присвоєння собі в якнайширшій мірі і якнайшвидшим темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна, хоч і як сильна, держава не може остоятися...»

Чи не чуєте ви в цих розмислах галичанина вболівання сьогоденішнього Президента за перетворення населення на націю, а території — на державу?

Майже сто років тому, 1903 року, в праці «Що таке поступ?» Іван Франко напрозорив людству такого, у що неможливо було повірити, але наше з вами століття переконало нас у жорстокій дійсності:

«...Всеможна сила держави (марксистівської) налягла б страшним тягарем на життя кожної поодинокі людини. Власна воля і власна думка... мусіли б щезнути... Виховання... зробилося б мертвою, духовною муштрою. Люди виростили б і жили у такій залежності, під таким доглядом держави, при якій тепер у найабсолютніших державах нема й мови. Така держава стала б величезною тюрмою.

А хто держав би в руках керму тієї держави? Цього соціал-демократи не говорять виразно, та у всякім разі ці люди мали б у своїх руках таку величезну владу над життям і долею мільйонів, якої ніколи не мали найбільші деспоти».

Сто років тому Іван Франко нас попереджав:

«Жорстокі наші часи! Так багато недовір'я і ненависти, антагонізмів намножилося, що не довго ждати, а будемо мати (а властиво, вже маємо!) формальну релігію, основану на догмах ненависти та класової боротьби».

Це все те, проти чого ми боролись зятято і боремось, узявши на озброєння його спадок.

Уже не одного разу, розмірковуючи над долею великих українців минулого, зашпортуєшся на думці: чи не надто прагматично (не в кращому розумінні слова), чи не надто по-школярськи, по-спудейськи підходимо ми до пам'яті про класиків? Чи нас так привчили, чи самі привчилися, але вже зашкарублі стереотипи ювілеїв, їхній надто законсервований ритуал незрідка не лише не наближають, а можливо, навіть віддаляють наше живе почуття, живу думку від того чи того українського генія, звужують і збіднюють, а може, й здрібнюють його сприйняття. Нам відразу хочеться знайти в нього щось таке позиточне, хоч і духовне чи інтелектуальне, але неодмінно таке, що можна негайно утилізувати в злобі дня. Я не заперечую і не відкидаю такого споживання доробку сердець і умів наших великих предків, інвентаризації його, пошуків у ньому шпаргалок для складання наших власних екзаменів перед життям, перед історією. Але щось із великої спадщини, як на мене, при цьому втрачається.

Іван Франко. Великий, щедрий розум. Велике, щире серце. Великий майстер слова. Енциклопедист не лише в царині знань, а й у своїй політичній, громадській, науковій діяльності. Посидючий дослідник чи просто читач знайде у Франка для будь-якого часу з нашим включно (та й у майбутньому) чимало похватних максим і крилатих виразів, точних аналітичних характеристик, щодо багатьох сфер суспільного життя. Ці перлини минулої творчої рефлексії іскрами проходять через свідомість нащадка, збуджують пізнішу наукову і художню творчість. Це ознака безсмертя, так. Але ця ознака не вичерпує всього, що випромінює це ім'я для українця. Що ще? Людини, яка досягнула граничної концентрації своєї волі, закувала себе чи в кайдани, чи в ярмо самодисципліни і зробила стільки, скільки, дай Боже, досягнути якомусь чималому науковому чи творчому колективу. І такий приклад підзаряджає наші енергетичні акумулятори, підстьобує соромом за нашу, як то буває, лінькуватість, розслабленість, а може, й гедонізм, що є лихою спокусою для нас, грішних. Що ще? Можливо, перший галичанин, який так природно, нештучно, без потреби ставити його на котурни чи підмальовувати, зробився всеукраїнцем. Каменярь. Вічний революціонер.

Слова наче стерті і зужиті, але щодо нього не припасуєш, він лише іронічно усміхнеться і робить свою вічну українську роботу. Український Каторжник — йому найбільше пасує. Один з тих унікальних перпетуум-мобіле, яких неможливо створити для продукування фізичної енергії, але тільки які й продукують енергію духовну.

Що ще? Багато чогось, що не так легко надається до дефініцій, до формалізації.

Але от я себе запитую: як сприймав би я Івана Франка без його «Зів'ялого листа», тієї його поезії, що не потребує ні історичних, ні соціологічних, ні літературознавчих коментарів, хоч би якими вишуканими вони були? Того голосу його душі, який проймає мою душу, мов сонячний промінь зелений лист, в якому потім відбувається ота алхімія синтезу, безпосереднього засвоєння енергії, творення нею нескінченних ритмів нового життя. Чи таким самим вартісним виглядали б для мене всі інші його набутки, даровані нам? Хтозна. Відповідь, певна річ, цікаво було б віднайти. Але наразі мені буває досить самої вже присутності в українському небі зірки такої величини і яскравості, як Іван Франко. Від неї рідне небо стає ріднішим. Її бачать мільйони українців, що змінюють одні одних. Комусь вона скаже колись щось більше, ніж мені, комусь менше. Але вже одна віра, одна впевненість у тому, що вона не згасне ніколи, що світитиме і українським штурманам, і українським закоханим, одне тільки споглядання цього феномена вічності українського космосу допомагає міцніше стояти і на Землі-планеті, і на Землі українській.

За Франком ми можемо відчутти і навіть обчислити напрямні, силові лінії питомої української ідеї, української мрії, українських прагнень. Спасибі франкознавцям, вони багато зробили, аби класифікувати дайджестно або аналітично погляди Івана Франка на українську історію, культуру, господарку, моральні вартості, його уявлення про українське майбутнє. І хоча свідомо чи підсвідомо самі вкладалися і вкладали Франка в прокрустове ложе його деукраїнізації, міряли його чужим аршином чужого табеля про ранги, за яким письменникові було присвоєно звання «революціонера-демократа» — почесне, але нижче від звання «марксист» чи «пролетарський письменник», спадщина його йшла межи люди. Так, нині і надалі є багато чого дорозвідувати у Франка, довивчати, дочитувати і додумувати чи передумувати, але його ідеї увійшли органічно в нашу національну свідомість. І ми можемо сказати, що ці ідеї суголосні тим векторам українського шляху, за якими робить свій вибір український народ сьогодні, — незалежність, демократичні свободи, вільне і вправне господарювання на власній землі.

Пророки, мабуть, не бувають лагідними. В їхні голоси, в їхні руки, певно, усе ж таки вкладається і бич Божий, якого таки потребує незрідка слабке і непевне людське ество наше. Гнівні Франкові інвективи, аж до

прокльонів, нашому забарництву, нашій неповороткості, безвідповідальності перед власною спільнотою, сварливості, нашому, часом не мужчинському, безсилу бажанню зігнати відчай і злість, викликані чужинецькими збиткуваннями, вихлюпнути її несправедливо, компенсаторно, для жалюгідної самоповаги і самоствердження на таких самих покривджених родаків, одноплемінців — ці моральні батьківські прочухани необхідні у процесі самовиховання нації. Пророки неодмінно є і лікарями від наших пороків. Сприймаймо їх по-синівському, а не по-люмпенськи: «Ты меня уважаешь?!»

Найважливіше, що Франко атестував і атестує нас як «народ, що вгору йде». Усвідомлюємо ми чи іноді не дуже, але Франко живе в кожному українцеві. Не тільки ми бачимо його, а й він нас. Отож вчімося і знаймо стільки, як Франко. Працюймо стільки і так, як Франко. Бентежмося і мучімося, як Франко. І тим ми втішимо велику українську душу Франка, яка споглядає нас із свого безсмертя.